

vándorlás. Elindul Jeruzsálembe, és mindenütt Jeruzsálem kíséri. Minden valamennyire hasonlít Jeruzsálemre. Pedig csak Toledó. Miért hívták Toledót a spanyol Jeruzsálemnek? Miért hívtak egy másik várost szintén Jeruzsálemnek? Mindenütt ez kísért.

Mindig különbséget teszek táj és táj között. Itt megkülönböztetik a *kánaáni tájat* és a *zsidó tájat*. A kanaáni táj eszméje: beleolvadni a sémita környezetbe, mert az közelebb áll, mint a galuti zsidóság, és ezért igen kedveli a táj fizikai jegyeit. Személy szerint sosem szerettem ezt túlzottan. Lehet, hogy azért, mert nem szerettem annyira a sivatagot. Mindig az volt az érzésem, hogy a zsidó táj, az *más*. A *zsidó táj: bolygó táj*. És belül önmagában hordja magát. *Belső táj*. Mindenféle reális és nem reális elemekből áll össze. Van benne úgy telavivi, mint jeruzsálemi táj, Szarvas egy része, egy darab Toledóból vagy Córdobából.

Átélni a deportálást spanyol keretek között, megélni önmagamot ötszáz évvel ezelőtt egy másféle kiűzetési formában. Még egyszer ugyanazt, de amikor a választás

lehetősége előttem áll. Ez volt a mostani, ama „kis” és „nagy” utazás célja.

Két kifejezés, fogalom ismeretes héberül az isteni gondviseléssel kapcsolatban: *giluj panim* és *heszter panim*. Amikor az Isten arca megjelenik és látható (*giluj panim*), és amikor elfordítja az arcát (*heszter panim*). A spanyol zsidók azt mondták, hogy a kiűzetésük *giluj panim* volt. Azaz: azért kellett ez a hatalmas katasztrófa és kataklizma, hogy megelőzze a messiási korszakot, s ezért belenyugvással, örömmel vállalták a *girst*, a kiűzetést.

A mai vallásos körökben 90 százalékban az a felfogás, hogy a Soában *heszter panim* történt, azaz Isten elfordította az arcát és így egy sátni erő jött létre. A saját felfogásom szerint ennek semmi teológiai logikája, értelmese sincs. Mi különbség van a spanyol idők és a mostani idők között? Semmi. Mind a kettő: a kiűzetések kora. A zsidóság mindig két dimenzióban fogta és fogja föl a világot. Realista és misztikus módon. S így járta, járja útjait.

André Hajdu

SPANYOL KANTÁTA ZSIDÓ HANGON

KÖBÁNYAI JÁNOS INTERJÚJA

A spanyolországi kiűzetés, a zsidó népnek ez a régi traumája soha nem érintett közelről. Egész hirtelen lépett az életembe, s tulajdonképpen szinte teljesen megváltoztatta azt.

Nem szeretem az évfordulókat, az ünnepükön tartott ünnepségeket, és a hivatalos megemlékezéseket. S méginkább távol állnak tőlem a hivatalosan megrendelt gyászdarabok; a nemzetieskedő felkérések.

Néhány évvel ezelőtt New Yorkban találkoztam egy kitűnő, Alberto *Mizrahi* nevű énekesrel. Egy koncerten énekelt, ahol nekem is elhangzott egy darabom. Odamentem hozzá és azt mondtam: nagyon szép a hangja, szeretnék *számára* négy év múlva, 1992-ben komponálni egy spanyol tárgyú zeneművet. Ő szefárd eredetű, s én is éveket töltöttem Tuniszban. Ott, szefárd környezetben támadt fel bennem a zsidó, ott fedeztem fel a zsidóságot. Ha nem találkozom a szefárd zsidókkal, akkor soha nem jutok el sem Izraelig, sem a vallásig.

Megéreztem az évforduló különleges jelentőségét. Azt mondtam magamnak: Tè, aki annyira törekszel hogy neked meg kell találnod, és kifejezned a zsidóság minden aspektusát; írtál már a Talmud oldaláról, a liturgiáról, a kelet-európai zsidó folklóról, a próféciáról, de a szefárd világ nálad teljesen hiányzik. (Nemcsak nálad hiányzik, hanem *objektíven* is hiányzik, mert kiesett a zsidó zeneirodalom érdeklődésteréből.)

Amit Izraelben vagy másutt csináltak belőle – akár az irodalomban, akár a zenében – annak elbagatelizáló, folklorisztika-

kus, és ami még furcsább: nosztalgikus, sőt: hivatalos jellege volt. Harminc évvel ezelőtt csináltak itt „busztán szefárdikat”, azaz operettfeléket (busztán parkot, vagy inkább gyümölcsöskertet jelent), jópofa dalocskákkal, nosztalgikus viselkedésmintákkal. Népszínmű; ez a körülbelül helyes magyar kifejezés rájuk.

A haszid világot is így próbálták megközelíteni. A modern ember hamis tudata mindig azt hiszi, hogy ezeket a világokat nem lehet jól megszólaltatni másképpen. Végy egy kis pajeszt, vicces haszid tradíciókat, jól fog mutatni félig ironikus, félig komoly hangszereléssel. Ugyanezt megcsinálták szefárd vonalon is. Ösztönösen az is különösnek tűnt – akkor nem is mertem igazán a történelmüket –, hogy az a szefárd zsidó, aki még tud ladinóul és akinek családjában még élnek a szefárd tradíciók és emlékek, az komoly nosztalgiával néz vissza Spanyolországra. Sőt mintha ez a tény egyfajta nemesi levelet is adna neki. *Hol jelenik meg náluk a spanyol Auschwitz?* Erről nem esik szó. Ezek teljesen elfelejtették, hogy mi volt a spanyol kereszténység, s főleg mi volt az inkvizíció. Ha az ember megismer egy mostani szefárd intellektuelt – ilyen típust testesít meg a volt köztársasági elnökünk, Jichák Navon –, az úgy beszél a múltjáról, mintha az őseit soha nem utasították volna ki Spanyolországból, hanem és sőt: „minden nagyon szép, minden nagyon jó” volt ott. Az embernek az az érzése, hogy a katasztrófájukat nem vették tudomásul. Talán mert annyira fáj, hogy ezt el kellett tussolni. Magukban, az emlékeikben.

Átnéztem a spanyol zsidó *romancero* irodalmat, semmiféle nyoma nincs bennük a kiüzetésnek. Nagyon szép bukolicus folklór, szerelmi történetekről, királyokról, ami tulajdonképpen normális a folklórban, de mégis az alaphelyzete el lett fojtva. (A másik oldalról sok spanyol büszke távoli zsidó őseire...)

Megpróbáltam összehasonlítani tenni. Ez azért nem olyan, mintha mi 500 év múlva Auschwitzra lennénk büszkék. Ott azért mégsem Auschwitzal végződött. Ha viszont nálunk sem azzal végződött volna, hanem csak kiüzetéssel – mondjuk valamiképpen a németek kiüzetek volna bennünket Németországból –, akkor vajon mi is nosztalgiával gondolnánk vissza a Heinére, Mahlerre és a csodálatos német zsidó kultúrára, nos, akkor mi is visszavágnánk oda?

– *Vagy Magyarországra.*

– *Vagy Magyarországra.* Van is egy ilyesfajta jelenség. De Auschwitz tényleg be is fejezte a nosztalgia lehetőségét. A Kantátának nagyon mély összefüggése van. Azzal a kiüzetéssel, azzal a Soával, amit én átéltem. Különös paradoxon, hogy ezt a darabot egy askenázi zsidó írta meg és nem egy szefárd. Itt transzponálhattam azokat a gyermekkori élményeket, amelyek a saját Soómmal kapcsolatban valószínűleg nem tudtam volna elmondani. Ahogyan ők sem írhatták meg a saját Soájukat, mert azt elfedte náluk az ezzel kapcsolatos hamis tudatuk. Mint ahogy ezt mi, askenáziak is mindig elszűrjük egy kicsit. Túl közeli a számunkra. Hogy ki írt róla igazán? Például Auschwitzról? Primo Levi mellett nem is találok senkit. Ő szefárd-olasz zsidó, aki egész különös módon került el oda mint olasz partizán. Primo Leviben megvolt az a hihetetlen türelem, hogy egészen apró dolgokat leírjon, analizáljon, fölhlássa a jelenségek felszínét. Ez nekünk nem ment volna. Erre csak olyasvalaki alkalmas, aki egészen más kultúrából jött. Az a fajta kulturális részegség, ami egy ilyen eseményben való részvétel eredménye, ezt lehetetlenné teszi.

Nemcsak Spanyolország került az érdeklődésem középpontjába, s a témából írandó zenemű, hanem rajta keresztül maga a *historia*. Kiderült számomra, hogy a történelmi dimenzió az, ami megadja egy műnek az igazságát. Ez a dimenzió vagy létezik valakiben, vagy nem. (Az egész szöveggel is én írtam...)

Amikor hazajöttem Amerikából, felkerestem barátomat, *Zeév Gotholdot*. Ha bármire szükségem van – irodalmi vagy művelődéstörténeti adatra, hozzá fordulok. Német származású rabbi, teljesen univerzális műveltséggel és rendszerező elmével. Ha görög témát hozol, egy görög nyelvű könyvet emel le a polcra, ha középkort akarsz vagy a kereszténység eredetéről, egy könyvtárra való legkitünőbb munkát ajánl. Ő látott el forrásmunkákkal. Egyébként azt ajánlotta, hogy csináljak egy darabot Don Jichák Abravanel konfliktusáról. A nagy, híres zsidó tudósról, aki Ferdinánd és Izabella udvarában volt miniszter, és akinek fölajánlották a kiüzetés idején, hogy térjen át és maradjon.

Hosszú folyamatba telt, amíg elhatároztam, hogy milyen oldalról közelítek meg a témát. Lehetett volna a spanyol aranykorral, a zsidó költészetéről, a spanyol zsidó kabaláról. Ha nosztalgikus szefárd nézőpontot lenne, akkor biztos a szefárd zsidók nagyságáról írtam volna. Felmerült egy másik értékes lehetőség, a disputációké. A keresztény–zsidó hitvitáké. (Erről különben írtak színdarabot az évforduló keretében.) Középpontba állíthattam volna a későbbi marranus korszakot és problémáit. Az úgynevezett új keresztényekét. Vagy magát az inkvizíciót. Volt egy időszak, amikor egyetlen család „sága”-ját akartam megírni. Megismerkedtem egy régi

jeruzsálemi család sarjával, akinek a genológiája fölment az összes nagy, kereszténnyé vált zsidó családig. A Sanchezekig, San-Angelekig, akik a Columbus utazását fizették. Pontosan el tudta mondani, melyik őse végezte a máglyán, melyik őse volt az, aki a zaragozai templomban megölte a főinkvizítort. Tudja, a 13. század óta kivel mi történt. Napokat ültünk itt és leírtam az egész családfa történetét. Hogyan mentek el Spanyolországból, hogyan került el egy részük Olaszországba és Görögországba, aztán ide, a Szentföldre. Arra gondoltam, hogy ezt kellene elmesélni 10-15 generációban.

S persze rengeteget olvastam. Az alapkönyveket, a Beer könyveit, *Juden in Christliches Spanien*, az a fő munka. A szöveggel jó része adatokból áll például. Az volt különben az egyik alapötletem, hogy ezt a darabot nem lírikus szövegekből, hanem dokumentumokból kell megcsinálni. Például a meglévő két pápai levélből, amelyek aztán be is kerültek. Az egyik levelet a narrátor spanyolul felolvassa (egy falusi kisdobolós kíséretével), a másikat kórus éneklé. Ezek III. és IV. Inocentus pápák levelei. Az egyikben arról van szó, hogy miért kell a zsidóknak egy megkülönböztető jelet viselni a ruháikon. A második levél sokkal súlyosabb adat, mert itt azt fejti ki a pápa, hogy a zsidók tulajdonképpen Káin fiai. Ezt kerek perec le is írja, s azt is, hogy a Káin-bélyeget nem szabad letörölni a homlokukról. Földönfutónak kell maradniuk, minden generációban, addig, míg nem könyörgik a Jézus Krisztus bocsánatát. Nem kell megölni őket, mert nem szabad ezt a helyzetet feloldani. Ez a darab legdrámább része. Zárójelben jegyzem meg, hogy ilyen erős antiszemita szöveget soha nem zenésített meg senki, pedig a történelemből nem hiányoztak az antiszemita zeneszerzők, de úgy látszik, ehhez is egy zsidó kellett, hogy ezt valamiképpen megvalósítsa. Irtózatos düh van ebben. Mélységesen át kellett vennem, éreznem a zsidógyűlöletet, különben nem tudom megszólaltatni.

(Egy magyar zsidó ezt meg tudja érezni, fel tudja fogni, és nem egy német zsidó esetében ez öngyilkossággal is végződött.)

Lassan kezdett leülepedni bennem a sok különböző lehetőség, s ezt fölvaltotta egy hirtelen vízió.

Az a vízióm támadt, hogy kellene írni egy darabot, ahol a zsidók csak ülnek egy színpadon fehér ruhába öltözve, és csak esznek, énekelnek és állandóan mesélik a múltjukat. Ritualis énekek, evés és múltmesélés; mint egy széder este. Ez az örök zsidó történelem; ez jelenik meg *fehérben*. Emellett feltűnik egy meg nem szűnő vérvörös menet, ami a népeknek a történetét hivatott ábrázolni. A színpad közepe felé haladnak, egy máglya vagy áldozati oltár, de lehet, hogy egy kereszt vagy egy szakadék felé – elsöprő, hősies énekléssel, és eltűnnek abban, aztán megint megjelennek. Eközben a zsidók mindig mesélnék és mesélnék...

Néha egy zsidó átmegy hozzájuk, és akkor ő is vörössé válik. A vörösök és fehérek viszonya: valamiképpen *szerelmi viszony*. Csábítás: miért maradtok meg mindig, miért nem áldoztatok magatokat fel, velünk együtt, a véráldozatban, miért kíméletek magatokat, miért kell állandóan *csak* túlélni? Mert a zsidók mindig mindent túl szeretnének élni. A többiek pedig minden generációban önmagukat és másokat is feláldozzák, úgy, hogy náluk minden vérré válik, és ezzel teljesedik be számukra a történelem. A fehérség: a zsidók *antitörténelme*.

A harmadik részt pedig Spanyolországban képzeltem el, ahol ez a két áramlat találkozik egy Don Quijote-i bábszínházban. Nevezetesen a Don Pedro-epizódban, ahol kicsiben ez a viszony fölidéződik. (Ezt a vízióötletemet annyira komolyan vettem, hogy meg is írtam, és erre kaptam a megrendelést. Ugyanis Spanyolországban ezt az ötletemet egy barátom

elmesélte valakinek, aki az izraeli megemlékezés-sorozatot rendezte, és azok csak azt kérték, hogy egy kaddissal végződjön.)

Végül erről a misztériumjátékról is lemondtam. Sokan lebeszéltek róla, azzal, hogy kivihetetlen, s jómagam nem is vagyok színházi ember. Igazuk is volt. Viszont ebből az elvetelt színpadi műből mégis megvalósult valami: a kantáta filozófiai váza. Ennek az a lényege, hogy a zsidó viselkedés, ebben a darabban, mindig időn kívüli. Ezért sem kezdődik valami konkrétummal, hanem akár Jeremiás első próféciájában, amikor hirtelen megjelenik neki az Isten, és szája teszi a tüzes paraszat, és ebből bomlik ki a jövő, úgy nálam is Ábrahám víziójával kezdődik a darab, azzal az álommal, ahol először látja a zsidó száműzetést. Tehát egy körülírhatatlan, prófétikus időben jelenik meg Spanyolország, amely aztán nagyon is konkrétta válik, erős színekkel. A zsidó történelem mindig egy kissé időn kívüli, hiszen a zsidó közösségek mindig passzívan és ellenségesen követik a történelmet, és mindig csak a múltban vagy a jövőben *tudják fölfogni, ami velük történik*, és csak ebben a két dimenzióban érzékelik a történelem mozgatóerejét. Számukra a történelem minden mozgása a tőlük független népektől ered. Emiatt viszont mind a kettőnek szüksége van a másikra, mert mégsem lehet teljesen kívül élni a történelmen. Mert létezik, ha nem vesznek tudomást róla, akkor is. A zsidókkal is minden megtörténik. És amikor a történelemre rá vannak kényszerítve, akkor következik be a tragédia. Ha a zsidókat engednék, akkor megmaradnának történelmen kívüli állapotban. E a száműzetés ellen lázad a zsidóságon belül a cionizmus. Ők is szeretnének bekerülni a történelem mozgatói közé. Akkor viszont más bajba kerülnek, mert a meglévő zsidósággal kerülnek konfliktusba. Tehát az én kantátámban egy alapvető metafizikus koncepcióról is szó van, nemcsak arról, hogy a spanyol keresztények ilyenek voltak vagy olyanok, és ezt és ezt csinálták velünk és miért csinálták. Látni kell: ez nem is történetelt másképp, a világnak e kétfajta fölfogása szükségképpen vezetett e konfliktushoz, mert nem lehet *kétfajta időben* élni. Egyszer, nagyon régen, azt álmodtam, hogy látok egy vérfolyót, és ebben a vérfolyóban egy zsidó és egy keresztény szeretkezik. És ott egy gyerek születik. Tehát az egy szerelemfolyó is és mégis ugyanakkor vér. Nem akarom analizálni ezt az álmot, de az biztos, hogy nagyon mélyen kifejezi, ahogy én ezt a problémát átélem. Egyikünk a másik nélkül nem létezik, minden közös erőből jött létre, ha egymás ellenére is.

Ezért sem egy, hanem sok szemszögből próbáltam ábrázolni ezt a folyamatot. És hat nyelven, mert a nyelvek sokfélesége hozzátartozik a differenciált látásmódhoz. A három fő nyelv: a héber, a latin és a spanyol. A másik három az az arameus, amin a Zohár és a Kaddis-részletek íródtak. A mű végén a román *ladinóul* szólal meg, s egy másik régi spanyol nyelven; a *galikánon* pedig a 13. századi zarándokének, amit az eredeti dallamával együtt vettem át. Több nyelven, különböző szereplők különböző lelkiségét, történetiségét kifejező nyelven kell írni; ez is egy felfedezés volt számomra, valamint az, hogy ha a történelmi dimenziót is engedem működni, akkor kicsoda örületes zenei erők szabadulnak fel.

Amikor az ember zsidó zenét komponál, akkor a hagyományos időtlen, liturgikus felfogás „adja magát”, s ez azonnal korlátozza is a zsidó zenét. Akkor megmarad a „házánut” (kántori énekstílus) keretei között. Ez nekem nem felel meg, nincs belőle továbbfejlődés. A zsidók saját történelmi traumájának egyszer ki kellene jönni a zenéjükben. Európának nincs olyan nemzete, ahol a történelmi trauma ne jött volna egyszer

elő egy-egy műben. Nálunk ez el van fojtva. Még a *Bánk bán*-ban is felszínre tör ez az igény, ha kevésbé nívósan is. A magyarok ezt elanekdotázták egy kicsit, vagy az eposzhoz közelítettek. Ezt az epikus temperamentumukat testesítette meg igazán Kodály. Nála a dráma el van „eposzosítva”. Bartóknál a dráma megjelenik a *Kékszakállú*-ban vagy a *Csodálatos mandarin*-ban. Ott viszont nem nemzeti problémákban, hanem a személyes mélypszichológiai, szimboliztikus szférában. E kettő között elmaradt a magyar *Borisz Godunov*.

A zsidók még kevésbé írták ki saját traumáikat. Nem azért, mert nem lettek volna ehhez elég tehetségesek. Ki írta meg az amerikai alapoperát, a *Porgy and Bess*-t? Szintén egy zsidó; Gershwinnek hívták. Miért kellett egy New York-i világsztárnak lemenni hat hónapra délre és a négerekkel élni ahhoz, hogy az ő történetükön keresztül ábrázolja a zsidó sorsot?

Vagy a zsidó-francia Bizet, aki a spanyol cigányokról írta meg ugyanezt az allegóriát. Úgy látszik, lehetetlen volt a direkt kifejezés számukra. A zsidóság legjobb metaforája mindig is a cigányság vagy a négerek sorsa, azon keresztül egyszerűbb leírni, hogy mi a baj. De mikor csinálták ezt meg a zsidók minden álcázás nélkül? Soha. Mert a liturgiával, a nosztalgiaival a jiddis operettel minden el lett cigányzenélve.

Ez baj. Nem mondom azt, hogy ezt korábban tudtam. Amint egyre inkább belebonyolódtam a komponálásba, egyre jobban láttam ezt a hiányt, és egyre jobban felháborodtam azon, hogy kicsoda szörnyűséges nyomás nehezedett ránk, hogy még most sem, még itt Izraelben sem tudunk *beszélni*. Miért nem írja ezt meg senki? Mert be vagyunk szépen idomítva, hogy ez nem illik?! Valami különös módon ezt nem lehet. Éreztem a történelmünk félelmetes erejét, s ettől elkezdet az egész mű, az opera irányába menni. Hirtelen észrevettem, hogy én végül is opera-zeneszerző vagyok. Amit a kottapapírra írok, ott tömegek és alakok mozognak. Senki nem énekel egy hangot sem anélkül, hogy az ember tudná, hogy ki beszél és milyen helyzetben? S akkor feltettem magamnak a kérdést; hány izraeli zeneszerző van? Sok. Sok jó is. S hol van egy izraeli opera? Sehol.

De hol van a spanyol opera? A spanyolok aztán igazán tehetségesek. Európában biztos nekik van a legérdekesebb folklórjuk. Mennyi orosz, német vagy magyar zeneszerző komponált spanyol zenét! Néha úgy tűnik, hogy a francia zene kétszáz éve a spanyol folklórból él. De a spanyolság nem manifesztálódott igazán az operában. S ennek nincs semmi objektív oka, hiszen a spanyolok miért ne teremtették volna meg a saját pszichodramájukat az operájukban? Ugyanúgy, mint az olaszok? Ami Olaszországban történt, az az operában is megjelent. A spanyolok ugyanolyan mediterrán nép, ugyanolyan tehetségesek, ugyanolyan remek a hangjuk. Hol lett elkasztrálva?

Ahogy minket kinyírtak magukból, az őket is kinyírta...

Azt hiszem, hogy én még a spanyolok helyett is megírtam egy kicsit ezt a darabot. Ferdinánd és Izabella duettje, a darab legfélelmetesebb része, olyan nagyoperaszerű duett, ami nyugodtan, döbbenetesen és méltóságteljesen szól. Talán ez a spanyol opera, ami nincs? Miért nincs? Talán mert saját magukat mindig időtlenül, egy kicsit folklorizálva adják elő! (Még Lorca is!) Mint a bikaviadalokat. A spanyolokban mélyen él a vér iránti nosztalgia, ilyen önélvező és nárcisztikus kielégültség, a történelmet viszont eltolták – ösztönösen – egy ilyen irányba. A spanyol történelem központi eseménye: ami a nagysága és a szörnyősége is egyben, azt nem találni sehol. (Goyában igen!) Valahogy a Don Quijotéból ki lehet érezni; azért olyan nagy.

A tulajdonképpeni kiutasítási levél – Ferdinánd és Izabella levele – nagyon különös, patetikus szöveg, úgy kezdődik, hogy „Szeretett elsőszülött fiúink, Don Juan salut et benediction”, és utána a különböző bárók, hercegek, grófok, prelátusok és a rangok hosszú sorozata. Ezt zenésítettem meg, szintén hosszasan – közbe-közbe szűrve Izabella „kis” indoklásait például arról, hogy „vannak bizonyos lepraesetek, amit nem lehet meggyógyítani anélkül, hogy ki ne vágnák az egészét”. És aztán folytatódik a dallamos rangok felsorolása, s közben Ferdinánd azt mondja, hogy „semmi más nem áll szemünk előtt, mint a keresztény egyház és a katolikus hit érdeke”, s csak a legvégén, az utolsó mondatban az, hogy emiatt az eretnekséget ki kell irtani, s a zsidóknak el kell hagyni Spanyolországot. Félelmetesen felépített levél. Mintha direkt operának írták volna! Nem is én csináltam ebből a levélből operát, hanem ezek a királyok éltek úgy, mintha a világ opera volna. Nem véletlenül a legtöbb dráma és opera főszereplői királyok. Csak az ő életük zajlik operai keretek között. Más ember élete nem opera. Vers vagy próza. A királyok életében viszont találkozik az opera és a történelem.

A *Spanyol kantáta* megírása után teljesen más zeneszerzővé váltam. Lekerültem a közép- és nyugat-európai tájról, és hirtelen a mediterrán oldalon találtam magamat. Az olasz-spanyol oldalon. De Falla, Verdi vagy a Puccini mellett, és nemcsak Mahler, Debussy, Bartók vidékén. Nemcsak keresztény elemeket szolgáltattam meg, hanem spanyol zenét is. Minél szebb és élvezetesebb a spanyol muzsika, annál félelmetesebben szól ez az én darabomban. Annál veszélyesebb számunkra, a zsidók számára. Mert a spanyol zene szépsége és a spanyolok szépsége számunkra a halál. Ez van a kereszténység esetében is. Ha például esztétikusan azt a rossz ötletet valószínűsít meg, hogy azért, mert szemben állunk a keresztény veszővel, visszatérítő egyházi zenét vagy annak valamiféle paródiáját írok akkor teljesen hamissá vált volna. Életemben nem mertem ilyen „szép” keresztény egyházi zenét írni, mint most igazi élvezettel a *Tē Deum*-hoz vagy az *O vos omnes*-höz, a Santa Maria zárándokdallal.

És miután a zsidók másképp élik meg a történelmet, mint a többi nép, emiatt nem is lehetett ezt egy egységes zenei stílusban írni, hanem csak úgy, hogy mindenféle fajta személyiségnek megfeleljen a külön saját stílusa. Ha a zsidók énekelnek, akkor az majdnem mindig rubatós. Lassúbb és ritmustalannabb. Ha Spanyolországot hangsúlyozom ki, akkor a hangszerelés éles és majdnem mindig három-, hat- vagy kilencnyolcados ritmust alkalmazok. Ha kereszténység, akkor monumentális, barokk templomi hangzások szólalnak meg.

Itt Jeruzsálemben, az ősbemutatón nagyon katartikus hangulat volt, például sokan sírtak – Amerikában, Chicagóban – senki sem sírt, hanem úgy értékelték, mint zeneművet.

Spanyolországban valami más történt: a Segoviai Fesztiválon adták elő, az ottani katedrális hajójában. A közönség dermedt volt, s nem is mertek egy szót sem szólani. Sokan kértek autogramokat, de a véleményüket nem lehetett meg tudni. Szerintem megértették a darabot, de úgy tettek, mintha nem értették volna meg. Később kiderült, hogy mielőtt a fesztivál elfogadta és a püspök ott átadta volna az előadás számára a katedrális, ahhoz a püspöki tanács engedélyét is be kellett szerezni. Az impresszárió el is vitte nekik a darab videóját és szövegkönyvét. Megnézték és végül egyöntetűen azt mondták, hogy *az áldozatnak meg kell engedni, hogy beszéljen. (Vagyis nekünk.)* Nem valami nagy örömmel, de engedélyezték. A fesztivál alatt sokszor láttam a papokat és a püspököt, de a darabomra egyik sem jött el. Ez az előadás különben számunkra

ILLUSZTRÁCIÓ MAIMONIDÉSZ YAD-JÁBÓL (1472).
LONDON, BRITISH MUSEUM

(én és az izraeli kórus) is félelmetes erejű volt. Éppen azért, mert nem koncert, hanem tetemrehívás jellege volt. (Az Arany János-i szó nagyszerűen kifejezi a helyzetet.)

A segoviai templomtól 20 méterre volt az a bizonyos zsidó utca. Lakóit a kantátának teret adó templom egyik cellájába zárták. Itt szenvedtek, amíg át nem tértek, és akik nem tértek át, meghaltak. Az volt az érzésem, hogy itt most ötszáz év után azok a zsidók, akik ott elpusztultak, most hirtelen megkapták a szót. Mintha ötszáz év után egyszerre csak megjelent volna ugyanaz a zsidó, aki ott halt meg a hitéért; bement abba a templomba, és elmondta a történetét.

Nekünk zsidóknak nem szabadna katedrálisba bemenni. De úgy éreztem, hogy most mégis muszáj megtenni. Azon a segoviai estén a tetemrehívás-jelleg mellett egy lebiró szépség is a hatalmába kerített. Ferdinánd és Izabella méltóságteljesen és lenyűgözően jelent meg a katedrális szószékén. Nem is vádoltként, hanem egyszerűen úgy, amilyenek voltak.

Bennem is – mint minden pesti zsidó fiúban – van egyfajta fascináció a kereszténység iránt. Ilyen megigézettség állapotában írhattam a darabot. Nagyon is jól ismerem az egyházi zenét. Inkább ezen nevelkedtem, mint zsidó zenén. Nem tudtam héberül, de latinul azért nyolc évig tanultam a gimnáziumban. Majdnem gondviselészerűen tűnik, hogy én lennék a világon az az egyetlen – mármint zeneszerző –, akiben ez a két kultúra dramatikus formában, belül egy gócban van összegyűrve. Ez két ellentétes pólusú erő vulkánja, ami olyan sok zsidóban forrong, az belőlem, ebben a műben a felszínre tört.

הוועד היהודי הבינלאומי: ספרד '92
אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למדעי הרוח

הצגת הבכורה העולמית של
הקנטטה
"חלומות באספמיא"

מאת אנדרה היידו

ח' בשבט תשנ"ב • 13.1.92

היצירה נכתבה לכבוד פתיחת
הכינוס הבינלאומי בישראל
לציון 500 שנה לנרוש ספרד

INTERNATIONAL JEWISH COMMITTEE
SEPHARAD '92
UNIVERSIDAD DE BAR-ILAN
Dpto. de Literatura Comparada

Première Mundial de la
CANTATA
"Sueños en España"

André Hajdu

13 de Enero de 1992

La obra fue compuesta especialmente para la apertura del
CONGRESO INTERNACIONAL:
ISRAEL-SEFARAD 1492-1992

MEGHÍVÓ A KANTÁTA BEMUTATÓJÁRA

Főleg azokat fűti ilyen vulkán heve, akikben *marranus atavismus* működik. Talán ezt a darabot csak egy olyan marranus lelkű írhatta, aki egyszer áttért, és még ott is hűséges maradt.

Egyébként egyik oldalról az őseim szэфárdok. Romániából vagy Bulgáriából szívódtak fel, nem tudom. Apám családja úgy is nézett ki, mint a spanyol zsidók. Égő fekete szem és abszolút nem az a savós askenázi szókés jelleg. Nem tudtak semmit a zsidóságról, és ugyanolyan temperamentumosak voltak, mint én ebben a darabban. Mert ezt a darabot az *apám írta*, és nem az anyám. Anyám csinált belőlem zeneszerzőt, mert ő volt a kulturális kútfő: a klasszikus zene, Beethoven, Mozart és a könyvek. Apámból csak magyar cigányzene szólt és a krúdygyulás világ. De ezt a darabot mégiscsak az apám, az az öntudatlan életerő írta, ami ebben a családban megvolt. (Persze ahhoz, hogy valaki képes legyen napi 15 órát ülni egy partitúra mellett, ahhoz az askenázi zsidók szívóssága kell, az apám féle Krúdy Gyula-zsidóknak nincs türelmük hozzá.)

A spanyolok és a magyarok történelme, viszonyrendszerei nagyon is hasonlítanak egymáshoz. A spanyolok nem lennének azok, akik a zsidók nélkül. Magyarországon is a zsidók mindig hajlandóak önmagukról és zsidóságukról lemondani,

és a magyarokkal együtt építkezni. Ez nagyon visszás mindkettő számára. Mindig rosszul is végződik. Mint nem egymáshoz való emberek szerelmi házassága. Persze a válás után sem tudnak különélni, mert utána is vonzódnának egymáshoz. A spanyolok sem tudtak megvigasztalódni és a zsidók sem. Se együtt, se külön. Szerintem a magyarok sem tudnának meglenni zsidók nélkül, és a zsidóknak is ugyanez a betegségük, fordítva.

Az az ötlet, hogy a 20. század második felében valaki meg akarja csinálni Izraelben a *Borisz Godunov*-ot, az csak egy magyar fejből pattanhatott ki. Egy nyugat-európai zsidó vagy egy izraeli a 20. század vége felé van Boulez, Stockhausen vagy Steve Reich útját követi. Ki más akarná előlről kezdeni a zsidók műzenéje történetét, mint én? Úgy fogom fel, hogy a zsidó műzene még el sem kezdődött. El lett tussolva. Néha úgy tekintem magam, mint egy Erkel előtti zeneszerző, aki után jönnie kellene egypár komolyabb embernek, aki a nyomában ezt kifejleszti. Ehhez persze nagyobb erők kellenek. Nemcsak személyi alkotásról van szó, hanem egy olyan közös erőfeszítésről, amiből egy kifejezőmód megteremtődhet. És ha ez mégse jön létre? Akkor mindent előlről kell kezdeni.